

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 130.1

Заторський о. Н.,
докторант богослов'я в університеті м. Фрібур
(Швейцарія), o_nazarij@yahoo.de

**ХРОНОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ
В ТЕКСТІ «ПОСЛАННЯ МИСАЙЛА»
ТА ПРОБЛЕМА ДАТУВАННЯ ГРАМОТИ**

Автор наводить основні хронологічні маркери з тексту «Послання Мисаїла», деякі з яких суперечать наявному в кінці грамоти датуванню березнем 1476-го року. До останніх належить, зокрема, згадка про наближення ювілейного 1475-го року та пов'язане з цим прохання укладачів листа надати їм участь у пов'язаних із цим відпустках. Окрім того, у статті по-новому інтерпретується згадка про наближення мусульманської загрози, в якій додається мову про захоплення турками Криму в 1475 р. Наявну в цих розбіжних хронологічних маркерах суперечливість автор розв'язує за допомогою аналізу складної структури листа, яка свідчить про кілька етапів його написання.

Ключові слова: «Послання Мисаїла», хронологічні маркери, датування грамоти, структура епістоли.

«Послання Мисаїла до папи Сикста IV» має наприкінці свого тексту дату 14 березня 1476 року [4, с. 231]. Оскільки це датування неодноразово ставилося під сумнів, розглянемо тут основні зауваги щодо цієї дати, які висловлювалися науковцями в різний час. Також на основі аналізу хронологічних маркерів у тексті епістоли, деякі з яких суперечать цій даті, спробуємо спростувати чи підтвердити наведений у ній рік постановня.

Вперше «Послання Мисаїла» було опубліковане 1605 р. у Вільні унійним митрополитом Іпатієм Потієм. Оскільки це видання не лише припало на пік полеміки з приводу унії Київської митрополії з Римом 1596 р., але й було задумане видавцем як доказ на користь давності унії на Русі, православна сторона сприйняла цей документ як один із полемічних прийомів і відмовилася визнавати його автентичність. Із цим пов'язані перші й головні закиди щодо часу постановня листа, в основі яких лежать сумніви в його автентичності. Підсумував їх анонімний автор «Перестороги», кажучи, що унія «книги вигадують, пишучи під датою старою, письмом старим, нібито колись тая згода існувати мала. Але придивися пильно в саму мову – і побачиш, що хоча такі твори старі вигадують, однак мова вся Потієва, мовби устами сам говорив» [14, с. 229]. Сумніви в автентичності Мисаїлового листа висловлювалися аж до останньої чверті XIX ст., коли деякі православні автори почали обстоювати думку, що документ справжній [10, с. 41–42; 11, с. 590]. Та оскільки бракувало остаточної певності, яку могло принести відкриття якогось раннього рукопису грамоти, подекуди ще й у першій половині XX ст. з'являлися спроби довести, що це підробка.

Відразу дві дещо відмінні теорії висунув на початку XX ст. молодий український історик Б. Бучинський. За першою з них він припускав, що грамота Мисаїла є фальсифікатом когось із уніатів початку XVII ст., скомпонованим на підставі тексту «Послання митропо-

лита Йосифа до папи Олександра VI» з 1500 р. [1, с. 35–39]. Відповідно до іншої теорії молодого науковця, у випадку грамоти Мисаїла йдеться про першу стадію постановня грамоти митрополита Йосифа – чернетку епістоли, яка так ніколи й не була відіслана до Риму [2, с. 17]. Зрештою, під впливом свого вчителя М. Грушевського, Б. Бучинський відкинув ці погляди та прийняв автентичність епістоли Мисаїла [5, с. 178].

Дещо пізніше польський науковець о. Ян Фіалек висловив припущення, що «Послання Мисаїла» є фальсифікатом, виготовленим греком з оточення І. Потія Петром Аркудієм, який черпав свої відомості, серед іншого, з твору «*Elucidarius errorum ritus Ruthenici*» Яна Сакрана [23, с. 18].

Остаточну певність у тому, що грамота Мисаїла є оригінальним документом, принесло відкриття наприкінці XX ст. двох її ранніх списків: Смоленського, датованого 1520-ми роками [17, ч. 3, с. 626], та фрагменту листа з початку XVI ст., названого Синодальним списком [16, с. 285]. Постановня обох копій задовго до Берестейської унії поклато край останнім сумнівам у автентичності послання. На жаль, ані в Смоленському списку, ані тим більше в Синодальному фрагменті немає дати – вона засвідчена лише у виданому І. Потієм Кревському списку. Тому тепер, коли питання про автентичність листа Мисаїла знято, можна приглянутися ближче як до тих його елементів, які суперечать цій даті та спробі її переглянути, так і до елементів, які датування 1476-им роком підтверджують, і спробувати знайти пояснення для позірних хронологічних суперечностей у тексті послання.

Серед хронологічних маркерів, які наводилися серед аргументів проти автентичності послання та на свідчення її доволі пізнього походження, було титулування одного з підписантів грамоти кавалером іспанського ордену Золотого руна: «Благородный мужъ, панъ Салтанъ Александръ, великославный рыцеръ божья гробу, и ушьпанский, златаго стрыха носитель, подьскарбий великославного двору пресвътлаго короля Казимера» [4, с. 200]. А вже іспанським Орден Золотого руна став лише на початку XVI ст., а перша іспанська інвеститура відбулася 1519 р., що, звісно, суперечить датуванню грамоти 1476 роком, коли гротмейстерство ордену належало ще герцогу Бургундії. З огляду на цей анахронізм, із кінця XIX ст. робилися (доволі незграбні) спроби якось пояснити цю нестиковку тексту грамоти з її датуванням і захистити її автентичність [27, с. 159–160; 20, с. 65, 73]. Допіру на початку XXI ст. було показано, що в основі тези про наявність в Олександра Солтана ордену Золотого руна лежить хибний переклад слова «стрыхъ» [30, с. 217–228] і насправді йдеться не про Орден Золотого руна, а, швидше за все, про Орден Луски [8, с. 117–118], що ніяк не суперечить датуванню грамоти 1476 р., адже останній було засновано королем Кастилії Хуаном I у першій половині XV ст. [19, с. 216]. До того ж,

цей орден доволі часто надавався мандрівним лицарям, які відвідували кастильський двір – так, у 1457 р. його отримав німецький лицар Йорг фон Егінген (Jorg (Georg) von Ehingen) [21, с. 63], а про відвідання Олександром Солтаном короля Кастилії Енріке IV наприкінці 1468 чи то пак на початку 1469 р. маємо свідчення з грамоти короля Португалії Афонсо V [25, с. 382–384, 391]. Таким чином цей аргумент проти наведеного в «Посланні Мисаїла» датування 1476–им роком було остаточно знято.

На іншу хронологічну вказівку, яка, до того ж, послужила додатковим підтвердженням автентичності «Послання Мисаїла» ще до відкриття Смоленського та Синодального списків, звернув був увагу в середині ХХ ст. Ігор Шевченко. Він занотував: «після певного вагання я дійшов до визнання листа автентичним із наступної причини: на с. 227 (видання С. Голубева – Н. З.) його підписанти висловлюють своє сподівання, «завжди стоячи на цих восьми святих і блаженних сходах [...], отримати частку в блаженному упованні майбутнього восьмого тисячоліття». Таке доволі темне порівняння навряд чи може бути приписаним фальсифікатору кінця шістнадцятого століття. Натомість значення «майбутнього восьмого тисячоліття» було зрозумілим для людей, які жили незадовго до важливого року 7000 (від сотворення світу – Н. З.) (1492 р. н.е.) – дати, на яку очікували кінця світу» [28, с. 30, прим. 74]. Таким чином можна вважати рік 1492 за *terminus ante quem*. Тож тепер, розглядаючи інші уривки, які містять хронологічні вказівки, спробуємо визначити *terminus post quem* і верифікувати датування «Послання Мисаїла».

Однією з таких вказівок є прохання укладачів, щоб папа надав їм участь у благодатях ювілейного року, яким за правління папи Сикста IV був рік 1475, «понеже бо доходить насъ слухъ сеи в наше страны яко настоить нынѣ годъ пятьдесятныи, во православномъ Рыме, имея в собе милостивное лѣто» [4, с. 211]. Слово «настоить» означає «надходить» [15, с. 336], тож моментом постанови цієї згадки про ювілейний рік може бути лише час перед 1475 роком, тим більше, що просити про участь у ювілейному році вже після його закінчення не було сенсу. Ці спостереження посяли сумніви в датуванні грамоти Мисаїла 1476–им роком серед тих, хто (ще до відкриття обох ранніх списків) визнавав її автентичність. Зокрема, історик білоруського походження М. Коялович, прийнявши до уваги цей момент, висловив припущення, що грамота насправді була укладена й відправлена на два роки раніше, ніж зазначено в листі: «безсумнівним є те, що поляки відправили (в 1474 р.) до папи зі своїм посольством берестейського каштеляна Йосифа Солтана й напоумили його просити в папи для Західно–Руської Церкви розвіяти непорозуміння щодо унії Флорентійської та допустити до участі в ювілеї» [9, с. 23]. Як бачимо, М. Коялович потракував вислів «настоить нынѣ» дослівно й визначив за рік постанови грамоти Мисаїла 1474–й, хоча можлива й ширша інтерпретація: так, як очікування кінця світу на рік 7000 від сотворення світу (1492 від Різдва Христового) простягалось на довший період часу, а не лише на рік чи два перед цим, подібно можна було б інтерпретувати згадку про надходження ювілейного року не за точну часову вказівку, а як мову про наближення цієї події. Тому аналізувати цей хронологічний маркер із грамоти Мисаїла почнемо з того, коли саме 1475–й рік було оголошено ювілейним.

Здійснив це папа Павло II буллою «Ineffabilis providentia» 19 квітня 1470 р. [24, с. 272, прим. 72]. Оскільки вказівок на якісь раніші події в тексті послання немає, можна було б уважати саме рік 1470 за *terminus post quem*. До речі, звістку про настання ювілейного року міг привезти на Русь Івашко Солтан – рідний брат одного з підписантів грамоти Мисаїла Олександра Солтана, який 1471 р. відвідав Рим і був прийнятий у лоно Католицької Церкви саме папою Сикстом IV [7, с. 25–26]. Попри те, що мова про наближення ювілейного 1475–го року цілком очевидно суперечить датуванню листа 1476 роком, досі в літературі не було дано пояснення цій хронологічній суперечності, тому спробуємо зробити це наприкінці цієї статті.

Інший хронологічний маркер, на який також уже звертали увагу історики, зустрічаємо наприкінці листа Мисаїла, де укладачі згадують про те, що «прежде сего малу времени минувшу, послаша наши святїи отцы. освященный епископи. тажъ и пренаяснейшыє великославные княжата и велможнии и многочестїиі благородниі панове и вси благочестивїи нарочитїи мужїе, написанїе нѣкое благопотребно вашим леггатосомъ Аньтонїемъ именемъ, мужемъ честнымъ и достойнымъ в святости. егоже ваша пренасвятѣйшая святость посласте къ великому князю московскому, дщерь цареву в брак ему съчѣтавши. и сію ему от себе честно пославши и подавши» [4, с. 229]. Описана в цьому уривку подія відбулася наприкінці 1472 р., коли до Москви в супроводі папського легата Антоніо Бонумбре прибула візантійська принцеса Софія (Зоя) Палеолог, на шлюб якої дав своє благословення папа Сикст IV, сподіваючись просунути в такий спосіб справу церковної унії в Московщині. Легат Антоніо Бонумбре, який супроводив її до Москви, виїхав звідти 26 січня 1473 р. [29, с. 631] і попрямував до Італії саме через Велике князівство Литовське [26, с. 174], де, як свідчить грамота Мисаїла, йому було доручено попереднього листа, укладеного собором руського духовенства, що стосувався, як виглядає з соборного характеру, вибору Мисаїла на митрополита [6, с. 531]. Таким чином перед нами ще одна хронологічна вказівка, яка свідчить про існування попереднього листа, дорученого папському легатові взимку–навесні 1473 р. Тому навряд чи перед літом–осінню 1473 року могли писатися ще якісь листи до папи, поки ініціатори очікували відповіді на своє звернення, передане такою, здавалось би, надійною особою, як папський легат. І лише втративши надію та сумніваючись, що папа отримав надіслане 1473 р. послання [4, с. 229], вони беруться до укладання нового листа – «Послання Мисаїла». Таким чином, вкупі з мовою про надходження ювілейного 1475–го року, за момент початку створення «Послання Мисаїла» можна було б уважати саме рік 1474.

Врешті–решт, не можна не згадати ще одну хронологічну вказівку в «Посланні Мисаїла», яку досі трактували по–різному. Йдеться про згадку «о турьцехъ и татарехъ, и оных прочыхъ поганыхъ. видящи они наше нестроение. и не мирную промежду нами нелюбовь, многїя страны хрестїанскїя поседоша, и въ свой законъ махметовъ многїхъ от нихъ обратиша. уже бо и самехъ насъ близу они нынѣ сут. а же прключьшаяся от нихъ близу, о нихъ не вемы Богъ едїнь вѣсть» [4, с. 217]. Вочевидь, саме цей уривок мав на увазі Б. Бучинський,

згадуючи про те, що «в акті Мисаїла маємо точки зв'язані з антитурецькою політикою короля в сих роках» [3, с. 17], а Ю. Пелешенко висловлював здогад, що тут «швидче за все тут мова іде про Болгарію, Македонію, Сербію та Візантію. Можливо автор послання намагався звернути увагу Риму на Схід – до чотирьох православних патріархатів, захоплених невірними» [13, с. 20–21].

Звісно, в першій частині наведеного уривка, поза всяким сумнівом, ідеться про захоплення турками згаданих Ю. Пелешенком країн. Однак досі ніхто, на жаль, не звернув увагу на другу частину мови про мусульманську загрозу в «Посланні Мисаїла»: «уже бо и самехъ насъ близу они нынѣ сут. а яке пркључъшася от них близу, о нїхъ не вемы Богъ єдинъ вѣсть» [4, с. 217]. І Болгарія, і Македонія, і Сербія з Візантією знаходяться надто далеко, щоб їх міг стосуватися вислів «и самехъ насъ близу они». До того ж, захоплення турками названих країн відбулося задовго до постання грамоти Мисаїла, і про те, що там сталося з християнами, було добре відомо укладачам листа: про це вони говорять наприкінці згадки про ті завоювання: «и въ свой законъ махметовъ многихъ от нихъ обратиша». Тоді як слова «уже бо ... нынѣ сут» вказують на недавні події, настільки недавні, що про долю християн у новозавойованих мусульманами землях укладачам листа ще нічого невідомо: «а яке пркључъшася от них близу, о нїхъ не вемы Богъ єдинъ вѣсть».

Ці спостереження підводять нас до висновку, що в цьому останньому звороті мова може йти лише про найновіше за хронологією та найближче до укладачів листа мусульманське завоювання – захоплення турками християнських міст–колоній та князівства Феодоро в Криму влітку 1475 р. Звісно, тут можна було би припустити й іншу хронологічно й географічно близьку до укладачів послання подію – нищівний татарський набіг на Галичину та Поділля 1474 р. Однак татари заволоділи Кримом і заснували тут свою державу ще в першій половині XV ст. [18, с. 112–113], тож цього навряд чи може стосуватися вказівка на свіжість події, а також на нову постійність перебування мусульман поблизу, якої раніше не було і яка не підходить до набігу, який, попри трагічність, усе ж має тимчасовий характер: «уже бо и самехъ насъ близу они нынѣ сут». Та й про долю християн у Кримському ханаті укладачам листа було, вочевидь, відомо з огляду на давність цієї події, чого не можна сказати про долю християн із захоплених турками влітку 1475 р. генуезьких міст–колоній та князівства Феодоро. Зрештою, власне на турецьке завоювання Криму, а не на заснування в північному Криму татарського ханату, вказує також перша частина висловлювання, в якій, як уже згадувалося, ішлося про попередні турецькі завоювання: Сербії, Болгарії, Македонії та Візантії, тому логічно припустити продовження цього ланцюжка з описом саме турецьких завоювань, хоча на початку укладачі листа турагальнюють, що йдеться «о туръцехъ и татарехъ, и оныхъ прочьхъ поганыхъ», вочевидь, долучаючи сюди як давній досвід іга Золотої Орди, так і свіжу травму від нищівного набігу на Галичину й Поділля татар із Кримського ханату роком раніше.

Тепер, коли ми розглянули головні хронологічні маркери «Послання Мисаїла», постає питання: якщо в цій останній згадці справді мається на увазі не похід татар на Галичину й Поділля 1474 р., а турецьке

завоювання Криму влітку 1475 р., то як це узгоджується з наведеним вище проханням надати участь у ювілейі 1475 р., особливо з огляду на те, що в такому разі часу, необхідного для поїздки до Рима, проведення необхідних переговорів та повернення назад навряд чи вистачило б до кінця цього ювілейного 1475–го року? Зрештою, як узгоджується це прохання про надання участі в ювілейі з датуванням листа березнем 1476 р., коли ювілейний рік уже добіг свого кінця?

Для того, щоб відповісти на це питання, слід звернути увагу на певні композиційні особливості листа, які також допоможуть краще зрозуміти процес його укладення й узгодити позірні хронологічні суперечності.

Серед шістнадцяти підписів на початку листа бачимо біля двох із них вельми цікаві додатками: «Благодарумъный во законѣ Божиємъ, панъ Якубъ ... послуживый въ посланіи семъ» [4, с. 200] та «Благочестый свѣтлый въ божественныхъ писанихъ книголюбец, киръ Иоан ... Послуживый вѣрнѣ духомъ в посланіи семъ» [4, с. 200]. Виходячи з цих підписів, довгий час обох осіб уважали посланцями, які возили «Послання Мисаїла» до папи, хоча насправді слово «послание» означає «лист» або «послання», а не «посольство» [15, с. 461]. Допіру в XIX ст. київський історик і богослов Іван Малишевський розпізнав у них укладачів грамоти Мисаїла: «В укладенні її помітна участь двох осіб. Це були Якуб, писар королівський, та Іван підскарбій, який підписався після Солтанів як їхній наймолодший брат... Кому з них належить остаточна редакція грамоти невідомо, але кому б вона не належала, в кожному разі це не стерло слідів збірного характеру грамоти» [11, с. 591]. На жаль, ми не маємо в нашому розпорядженні повного реферату І. Малишевського, тому спробуємо розібратися з тим, що ж саме він мав на увазі під «збірним характером грамоти».

Насамперед слід відмітити, що листи в Середньовіччі слідували чітко встановленим правилам т.зв. *ars dictaminis* або *ars dictandi*. Для того, щоб правильно укласти лист, у залежності від особи адресанта чи адресата, а також від мети листа, були розроблені відповідні формуляри. При цьому науковці відмічають поступову зміну в руських грамотах, «адже їхній формуляр, із походження візантійський, дуже скоро зазнав впливу західноєвропейських зразків і почав дослівно відтворювати той, що його вживано по канцеляріях Священної Римської Імперії» [12, с. 44]. Серед обов'язкових елементів кожного листа було т.зв. «*salutatio*», що дослівно означає «вітання» й побудоване за певними в т.ч. граматичними правилами: в ньому, на відміну від інших частин листа, як про особу отримувача, так і про особу відправника мовиться **в третій особі**, саме ж ім'я адресата могло стояти або **в давальному, або в знахідному відмінку, і в такому ж відмінку** мали стояти й віднесені до імені адресата **атрибути** [22, с. 65]. Під атрибутами ж мається на увазі «*aliquid laudis vel honestatis*» («щось похвальне або почесне»). Розрізнялися три види *salutatio*, відповідно до місця в ньому імені отримувача: *salutatio prescripta* (коли ім'я отримувача стоїть на початку *salutatio*, а потім перелічуються його атрибути), *salutatio subscripta* (коли ім'я отримувача стоїть після атрибутів) і *salutatio circumscripta* (коли ім'я отримувача з обох сторін оточене віднесеними до нього атрибутами).

Бачимо, що всі ці приписи відображені й у «Посланні Мисаїла», де на початку про папу мовиться в третій особі, а відкривається *salutatio* атрибутами в давальному відмінку, відтак подається ім'я адресата в тому ж давальному відмінку, після чого знову йдуть титули й означення в давальному відмінку: «Вселенському папе, великому соньцу, всемирному свѣтилнику, церковному свѣту, всесвятому и всенасветѣйшому, отцу отцемъ и всеначальнѣйшому пастыру пастыремъ, блаженному Сиксту, святія вселенскія соборныя апостольскія церкви викарію надостоинѣйшому...» [4, с. 200]. Отож, у грамоті Мисаїла перед нами *salutatio circumscripta*, де ім'я адресата й застосовані до нього атрибути знаходяться в давальному відмінку. Однак, якщо в *salutatio* було використано давальний відмінок, то воно повинно було завершуватися *causalibus dictionibus* (принагідними побажаннями), які могли стояти в знахідному, родовому або орудному відмінку. Отже, закінчення *salutatio* помітно насамперед зі зміни відмінка, а також з наявності кінцевого побажання. Ось як виглядає завершення *salutatio* в грамоті Мисаїла (перехід із третьої особи на другу підкреслено, а принагідні побажання виділено жирним шрифтом): «паче всѣхъ священночиноначалій церковныхъ и прочымъ преподобная, и сущымъ подаваше свято, божественноу священносноу святинею... изливая в нѣхъ изобилно свѣтъ богоразумія к просвѣщенію ихъ душама **юже ти подаетъ** многоразличная премудрость Божія, совершенію святымъ, пасти свою церковь и избранное стадо своихъ словесныхъ овецъ, яже **ти** Господь самъ уручы а не человекъ» [4, с. 201]. Оце «юже», судячи зі структури речення, відноситься до «священносноу святині», подання якої Господом папі якраз і є тим принагідним побажанням, яким завершується це розлоге вітання. Та особливо помітний перехід із третьої на другу особу однини, з чого можемо зробити висновок, що тут початкове вітання закінчується.

Впадає, однак, у вічі, що відразу після цього починається друге *salutatio* – хід, який іде врозріз із усіма правилами *ars dictandi*, оскільки, на відміну від таких елементів, як *captatio benevolentiae* чи *petitio*, яких могло бути кілька в різних місцях листа, *salutatio* могло бути лише на початку листа і тільки одне [22, с. 60–72]. Адже наступні слова грамоти, починаючись, на перший погляд, звертанням до папи в другій особі, знову переходять на третю особу і давальний відмінок (виділено підкресленням), тобто, згідно з граматичною структурою та внутрішнім наповненням, тут перед нами повторне *salutatio*: «Великій пастыру, пастыремъ начальнику, и всѣхъ священноначаліи первенеішому свѣту, церковному свѣтилнику, всемирному соньцу» [4, с. 201] (замість потрібного «первенеіший свѣте, церковный свѣтилнице, всемирное соньце»). І це попри те, що подібні похвали й у тому ж давальному відмінку вже вживалися на початку першого *salutatio*: «великому соньцу, всемирному свѣтилнику, церковному свѣту». Більше того – це друге *salutatio* також завершується переходом на другу особу однини (підкреслено) та «принагідним побажанням» (виділено жирним): «подая **всімъ миръ и здравіе и все спасенное благословеніе силою подавъ ти от всемогущаго Бога**, на спасенне всімъ душамъ» [4, с. 201].

Це спостереження виявляє спосіб укладення «Послання Мисаїла»: судячи з усього, обидва укладачі

почали писати свої листи в різний час, із різних нагод та з різною метою. Відтак із тих двох листів було скомпоновано третій варіант, який постав через поєднання текстів писаря Якуба та Івана Солтана й можливо був доповнений іншими елементами, що відповідали його новій меті. Цим пояснюються й позірні суперечності в наявних у посланні хронологічних маркерах, які відображають не лише завершальну стадію роботи над документом, а й передуючі цьому етапи написання прототекстів – листів Якуба та Івана Солтана, деякі уривки з яких були перейняті укладачами без змін, що спричинило подвоєння певних елементів (як-от *salutatio*) та появу суперечливих, щоб не сказати взаємовиключних, хронологічних вказівок у остаточному тексті епістоли.

Таким чином, з огляду на останню згадану подію, захоплення турками генуезьких колоній та князівства Феодоро в Криму влітку 1475 р., слід прийняти цей час (літо 1475 р.) за *terminus a quo* з огляду на постанову остаточного тексту послання, а датування грамоти березнем 1476 р., наявне в Кревському списку, дає нам, відповідно, *terminus ad quem*. Тоді як мова про наближення ювілейного 1475 р. відображає хронологію попередньої стадії укладення «Послання Мисаїла» – час написання листа одного зі згаданих у грамоті авторів.

Тут також можна висловити здогад стосовно авторства уривка з проханням про допущення до участі в ювілеї 1475 р. Оскільки 1468 р. один із підписантів «Послання Мисаїла» Олександр Солтан, а 1471 р. його брат Івашко відвідали Рим і були прийняті до Католицької Церкви, виглядає вельми ймовірним, що це прохання походить із листа, автором якого був син Олександра Солтана, теж Іван. Адже факт прийняття цих шляхтичів до Католицької Церкви давав усі підстави просити про уділення їм пов'язаних із ювілейним роком відпустів. Це тим більше виглядає правдоподібним і з тієї причини, що після повернення до Вільна місцева латинська ієрархія не повірила в прийняття Олександра Солтана до Католицької Церкви без повторного хрещення і завдала йому великої образи, привселюдно назвавши його в катедрі собакою [7, с. 24–25]. Можливо, одна зі скарг на поведінку латинської сторони в тексті «Послання Мисаїла» є відгомном тих подій і була, поряд із проханням про участь у ювілеї, також однією з причин укладення листа Івана Солтана.

Підсумовуючи наведені вище міркування, можемо виділити принаймні два етапи постанову «Послання Мисаїла»: 1. Написання листа Івана Солтана, можливо, з проханням про участь у ювілейному році, тоді його можна датувати 1474-им роком. Сюди ж належить і укладення листа писарем Якубом з ближче нам незнаної нагоди та з неясною нам сьогодні метою, тому точне датування його непевне, як і питання, чи Якуб узагалі писав окремий лист, а чи долучився вже на стадії формування остаточного тексту грамоти, доповнюючи та поширюючи листа молодого Солтана. Хоча наявність другого *salutatio* свідчить радше на користь того, що лист Якуба як окремий текст усе-таки існував. 2. Друга стадія постанову грамоти Мисаїла – оформлення остаточного тексту, яка почалася, судячи з усього, після літа 1475 р. і включала як поєднання в одне листів обох вельмож, так і доповнення цього кінцевого тексту новими елементами, які б відповідали його новій меті (зокрема, прихованим

питанням, чи дійшов до папи попередній лист від 1473 р. та проханням відповісти на цей), а також останніми вістями з полів мусульмансько-християнського протистояння, до яких належить завоювання турками генуезьких колоній та князівства Феодоро в Криму влітку 1475 р., що, вочевидь, теж мало спонукати папу відреагувати на другу епістолу.

Список використаних джерел

1. Бучинський Б. «Грамота Мисаїла» і «Грамота Ніфонта» // Записки історичної і фільологічної секції Українського наукового товариства. – Київ, 1914. – Кн. XIII. – С.5–44.
2. Бучинський Б. Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506 // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – Київ, 1909. – Кн. VI. – С.5–53.
3. Бучинський Б. Студії з історії церковної унії III. Мисаїлів лист. III. Мисаїлів лист // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1909. – Т.90. – Кн.4. – С.5–24.
4. Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV, 1476 г. // Архив Юго-Западной России [изд. Голубев С.]. – К., 1887. – Ч.1. – Т.7. – С.193–231.
5. Грушевський М. Богдан Бучинський. Посмертна згадка / Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. LXXVIII. – Кн. IV. – Львів, 1907. – С.176–178.
6. Грушевський М. Історія України–Руси. – Т. V. – Київ, 1994.
7. Заторський Н. Посольство до папи Сикста IV з посланням Мисаїла у світлі деяких документів Ватиканського таємного архіву // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Київ, 2017. – Вип.26. – С.11–30.
8. Заторський о. Н. Малоісторичні й рідкоживані слова «Послання Мисаїла» та їхня етимологія // Гілея. – Київ, 2017. – №126 (11). – С.116–123.
9. Коялович М. Литовская церковная уния. – СПб., 1859 – Т.1.
10. Макарий (Булгаков). История Русской церкви. – СПб., 1883. – Москва, 1996. – Кн.5.
11. Малышевский И. И. О грамоте киевского митрополита Мисаила 1477 г. (правильно 1476 г. – Н. З.) Папе Римскому Сиксту IV. Вопросы местного характера на III Археологическом съезде в Киеве // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1875. – №18. – С.585–592.
12. Мозер М. Причинки до історії української мови. – Вінниця, 2011.
13. Пелешенко Ю. «Посольство кийвського митрополита Мисаїла до папи Римського Сикста IV» отця Іоана як пам'ятка української та білоруської літератур // Феномен пограниччя: польська, українська та білоруська література – взаємопроникнення і взаємозбагачення. – Мінськ, 2008. – С.9–32.
14. Пересторога / Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1851. – Т.4. – №149.
15. Полный церковно-славянский словарь / [уклад. Г. Дьяченко]. – Москва, 1993 [репринт вид. 1900 р.].
16. Русина О. Мисаїлове послання Сиксту IV за Синадальним списком // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Вип.7 / Український археографічний збірник. – Київ–Нью-Йорк, 2002. – Т.10. – С.281–296.
17. Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков: в 5-ти част. – Москва, 1986–1992.
18. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – Київ, 1997.
19. Ackeremann G. A. Ordensbuch sämtlicher in Europa blühender und erloschener Orden und Ehrenzeichen. – Annaberg, 1855.
20. Aleksander Sołtan. Szambelan Karola Zuchwałego i Kawaler Złotego Runa // Przegląd Poznański. – Poznań, 1862. – Т.33. – С.65–80.
21. Boulton D'A. J. D. The knights of the crown. The monarchical orders of knighthood in later medieval Europe 1325–1520. – Woodbridge (Suffolk), 2000.
22. Bütow A. Die Entwicklung der mittelalterlichen Briefsteller bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, mit besonderer Berücksichtigung der Theorien der ars dictandi. – Greifswald, 1908.
23. Fijalek J. Le sort réservé à l'Union de Florence dans le Grand-Duché de Lithuanie sous le règne de Casimir Jagellon // Bulletin international de l'Académie Polonaise des sciences et de lettres. – №1–3 (janvier–mars). – I–II. – Classe de philologie, Classe d'histoire et de philosophie. – Cracovie, 1934. – P.12–18.

24. Modigliani Anna, Ideologische und symbolische Äußerungen der päpstlichen Gewalt im Umfeld der Päpste von Nikolaus V. bis zu Paul II. // Dendorfer Jürgen, Märkl Claudia (Hrsg.) Nach dem Basler Konzil: die Neuordnung der Kirche zwischen Konziliarismus und monarchischem Papat (ca. 1450–1475). – Berlin, 2008. – S.255–282.

25. Paravicini A., Paravicini W. Alexander Soltan ex Lithuania, ritum grecorum sectans. Eine ruthenisch–polnische Reise zu den Höfen Europas und zum Heiligen Land 1467–1469 // Zwischen Christianisierung und Europäisierung. Beiträge zu Geschichte Osteuropas in Mittelalter und Früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche zum 65. Geburtstag (Her. von Eckhard Hübner, Ekkehard Klug und Jan Kusber). – Stuttgart 1998. – S.367–401.

26. Pierling P. La Russie et le Saint-Siège. Etude diplomatique. – T.1. – Paris, 1906.

27. Poselstwo do Papieża Rzymskiego Sykstusa IV od Duchowieństwa książąt y Panów Ruskich, z Wilna, roku 1476 // Przegląd Poznański. – Poznań, 1859. – Т.27. – С.158–188.

28. Ševčenko I. Intellectual repercussions of the Council of Florence // Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World. – London, 1982. – P.3–35.

29. Untergehrer W. Die päpstlichen nuntii und legati im Reich (1447–1484). Zu Personal und Organisation des kurialen Gesandtenwesens. – München, 2012. Zu finden unter: https://edoc.ub.uni-muenchen.de/15862/1/Untergehrer_Wolfgang.pdf

30. Zatorsky N. Alexander Soltan, Aurei Velleris hispanici observator: Origins of the misconception and possible solutions of the problem // Україна – Польща: історична спадщина і сучасна свідомість. – Львів, 2016. – Вип.9. – С.217–228.

References

1. Buchyn's'kyj B. «Hramota Misaila» i «Hramota Nifonta» // Zapskyky istorychnoi i fil'ol'ogichnoi sektsii Ukrain's'koho naukovohto tovarystva. – Kyiv, 1914. – Kn. XIII. – S.5–44.
2. Buchyn's'kyj B. Zmahannia do unii rus'koi tserkvy z Rymom v rokakh 1498–1506 // Zapskyky Ukrain's'koho Naukovohto Tovarystva v Kyievi. – Kyiv, 1909. – Kn. VI. – S.5–53.
3. Buchyn's'kyj B. Studii z istorii tserkovnoi unii III. Mysailiv lyst. III. Mysailiv lyst // Zapskyky naukovohto tovarystva im. T. Shevchenka. – L'viv, 1909. – T.90. – Kn.4. – S.5–24.
4. Gramota kievskago mitropolita Misaila k pape Sikstu IV, 1476 g. // Arxiv Yugo–Zapadnoj Rossii [vidav. Golubev S.]. – K., 1887. – Ch. I. – T.7. – S.193–231.
5. Hrushevs'kyj M. Bohdan Buchyn's'kyj. Posmertna zghadka / Zapskyky Naukovohto Tovarystva imeny Shevchenka. – T. LXXVIII. – Kn. IV. – L'viv, 1907. – S.176–178.
6. Hrushevs'kyj M. Istoriia Ukrainy–Rusy. – T. V. – Kyiv, 1994.
7. Zators'kyj N. Posol'stvo do papy Syksta IV z poslanniam Mysaila u svitli deiakykh dokumentiv Vatykans'koho taiemnoho arkhivu // Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky. – Kyiv, 2017. – Vyp.26. – S.11–30.
8. Zators'kyj o. N. Malozrozumili j ridkovzhyvani slova «Poslannia Mysaila» ta ikhnia etymolohiia // Hileia. – Kyiv, 2017. – №126 (11). – S.116–123.
9. Koyalovich M. Litovskaya cerkovnaya uniya. – SPb., 1859 – T.1.
10. Makarij (Bulgakov). Istoriya Russkoj cerkvi. – SPb., 1883. – Moskva, 1996. – Kn.5.
11. Malyshevskij I. I. O gramote kievskogo mitropolita Misaila 1477 g. (pravil'no 1476 g. – N. Z.) Pape Rimskomu Sikstu IV. Voprosy mestnogo khaktera na III Arxeologicheskomo s'ezde v Kieve // Kievskie eparxial'nye vedomosti. – K., 1875. – №18. – S.585–592.
12. Mozer M. Prychynky do istorii ukrains'koi movy. – Vinnytsia, 2011.
13. Peleshenko Yu. «Posol'stvo kyivs'koho mitropolity Mysaila do papy Rym's'koho Syksta IV» otsia Ioana iak pam'iatka ukrains'koi ta bilorus'koi literatur // Fenomen pohranychchia: pol's'ka, ukrains'ka ta bilorus'ka literatur – vzaiemoprornyknennia i vzaiemozbahachennia. – Mins'k, 2008. – S.9–32.
14. Perestoroa / Akty, odnosyashchiesya k istorii Zapadnoy Rossii. – Sankt–Peterburg, 1851. – T.4. – №149.
15. Polnyj cerkovno–slavyanskij slovar' / [uklad. G. D'yachenko]. – Moskva, 1993 [reprint vid. 1900 r.].
16. Rusyna O. Mysailove poslannia Sykstu IV za Synodal'nym spyskom // Ukrain's'kyj arkhеографічний schorichnyk. – Nova seria. – Vyp.7 / Ukrain's'kyj arkhеографічний zbirnyk. – Kyiv–N'iu–York, 2002. – T.10. – S.281–296.

17. Russkij feodal'nyj arxiv XIV – pervojj treti XVI vekov: v 5–ti chast. – Moskva, 1986–1992.

18. Yakovenko N. Narys istorii Ukrainy z najdavnyshykh chasiv do kintsia XVIII stolittia. – Kyiv, 1997.

19. Ackermann G. A. Ordensbuch sämtlicher in Europa blühender und erloschener Orden und Ehrenzeichen. – Annaberg, 1855.

20. Aleksander Soltan. Szambelan Karola Zuchwałego i Kawaler Złotego Runa // Przegląd Poznański. – Poznań, 1862. – T.33. – S.65–80.

21. Boulton D'A. J. D. The knights of the crown. The monarchical orders of knighthood in later medieval Europe 1325–1520. – Woodbridge (Suffolk), 2000.

22. Bütow A. Die Entwicklung der mittelalterlichen Briefsteller bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, mit besonderer Berücksichtigung der Theorien der ars dictandi. – Greifswald, 1908.

23. Fijałek J. Le sort réservé à l'Union de Florence dans le Grand-Duché de Lithuanie sous le règne de Casimir Jagellon // Bulletin international de l'Académie Polonaise des sciences et de lettres. – №1–3 (janvier–mars). – I–II. – Classe de philologie, Classe d'histoire et de philosophie. – Cracovie, 1934. – P.12–18.

24. Modigliani Anna, Ideologische und symbolische Äußerungen der päpstlichen Gewalt im Umfeld der Päpste von Nikolaus V. bis zu Paul II. // Dendorfer Jürgen, Märkl Claudia (Hrsg.) Nach dem Basler Konzil: die Neuordnung der Kirche zwischen Konziliarismus und monarchischem Papat (ca. 1450–1475). – Berlin, 2008. – S.255–282.

25. Paravicini A., Paravicini W. Alexander Soltan ex Lithuania, ritum grecorum sectans. Eine ruthenisch–polnische Reise zu den Höfen Europas und zum Heiligen Land 1467–1469 // Zwischen Christianisierung und Europäisierung. Beiträge zu Geschichte Osteuropas in Mittelalter und Früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche zum 65. Geburtstag (Her. von Eckhard Hübner, Ekkehard Klug und Jan Kusber). – Stuttgart 1998. – S.367–401.

26. Pierling P. La Russie et le Saint–Siège. Etude diplomatique. – T.1. – Paris, 1906.

27. Poselstwo do Papieża Rzymskiego Syxtusa IV od Duchowieństwa książąt y Panów Ruskich, z Wilna, roku 1476 // Przegląd Poznański. – Poznań, 1859. – T.27. – S.158–188.

28. Ševčenko I. Intellectual repercussions of the Council of Florence // Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World. – London, 1982. – P.3–35.

29. Unterglehrer W. Die päpstlichen nuntii und legati im Reich (1447–1484). Zu Personal und Organisation des kurialen Gesandtenwesens. – München, 2012. Zu finden unter: https://edoc.ub.uni-muenchen.de/15862/1/Unterglehrer_Wolfgang.pdf

30. Zatorsky N. Alexander Soltan, Aurei Velleris hispanici observator: Origins of the misconception and possible solutions of the problem // Ukraina – Pol'scha: istorychna spadschyna i suspi'na svidomist'. – L'viv, 2016. – Vyp. 9. – S. 217–228.

Zatorsky o. N., doctoral student in theology at the University of Fribourg (Switzerland), o_nazarij@yahoo.de

Chronological markers in the Epistle of Misael and the problem of the charter dating

The author considers some chronological markers in the text of the Epistle of Misael, which question its dating by March 1476. One of them is the mention of the approaching jubilee year of 1475, in the grace of which the composers of the Epistle want to participate. The author also proposes a new interpretation of the mentioned Muslim danger which he refers to the Turkish conquest of Crimea in 1475. Analyzing the compounded structure of the letter, he indicates different stages of its creation, which explain the contradiction between these divergent chronological markers.

Keywords: the Epistle of Misael, chronological markers, charter dating, the structure of the Epistle.

* * *

УДК 338.45(477)«1861/1914»

Левицький В. О.,

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України, Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка (Україна, Тернопіль), levior@ukr.net

СТАНОВИЩЕ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Висвітлено питання економічного розвитку легкої промисловості в Київській, Волинській та Подільській губерніях в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., охарактеризовано процес її зародження та функціонування окремих підприємств показано розміщення заводів і фабрик галузі. Охарактеризовано основні публікації з проблематики, якій присвячується означена стаття. Проаналізовано джерела постачання сировини для правобережних фабрик і заводів. Зосереджено увагу на процесах капіталізації та економічній політиці Російської держави щодо легкої промисловості. Визначено вектори технічного розвитку фабрик внаслідок наукових досягнень та напрямки збуту продукції підприємств на зовнішньому та внутрішньому ринках. Вказано динаміку розвитку галузей легкої промисловості Правобережної України.

Ключові слова: легка промисловість, текстильна промисловість, ринок, сировина, фабрика, завод, підприємці.

В історії легкої промисловості Правобережної України від кінця ХVІІІ ст. відбулися істотні зміни не лише в суспільно–політичному житті, а й в адміністративному устрої та економічному розвитку. Правобережна Україна потрапило у правове поле Російської імперії, нормативні документи якої регулювали всі сфери життя його населення. Архівні документи засвідчують, що багато міст і містечок на Правобережній Україні в досліджуваній період були розподілені між різними власниками, а відповідно до цього формувалися і їхні господарські комплекси. Саме ця група джерел дає можливість в межах міських і містечкових землеволодінь та поміщицьких маєтків простежити й різні форми їх використання під різноманітні промислові підприємства.

Праці з питань промисловості Правобережжя мають часто лише загальний нарис основних процесів розвитку регіональної легкої промисловості України. Твори з даної проблематики розглядають легку промисловість в контексті політики уряду, її ролі в економічному розвитку регіонів Росії та України. Важливі відомості щодо промислового виробництва в містах і містечках Подільської губернії кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. висвітлювали А. Задорожнюк та О. Реєнт [6]. О. Буравський досліджував роль польського населення Волині в розвитку окремих галузей промисловості краю [2]. Питання промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України вивчав О. Гордуновський [3]. Вклад німців у розвиток суконної промисловості Правобережної України розкрив В. Дребот [4]. Тому подальше вивчення наукових праць, законодавчої бази, архівних документів дасть можливість стверджувати, що в історії легкої промисловості Правобережної України відбулися істотні, які вплинули на економічну ситуацію в Україні досліджуваного періоду.

Мета пропонованої статті полягає у розкритті та аналізі питання розвитку легкої промисловості в Київській, Волинській та Подільській губерніях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., дослідженні ролі легкої промисловості краю в економічному та соціальному розвитку Наддніпрянської України.